

مقدمه

کنفوسیوس می‌گوید: «فرد دانا و خردمند هنگام تدریس، دانش آموزان خود را راهنمایی می‌کند، اما آنان را به اجبار دنبال خویش نمی‌کشد. او آن‌ها را برای پیش رفتن ترغیب می‌کند و هرگز مانعی بر سر راهشان قرار نمی‌دهد. او راه را بر روی آنان می‌گشاید اما آن‌ها را تا مقصود پیش نمی‌برد... اگر انگیزه تفکر مستقل را در دانش آموزان ایجاد کرده باشد در این صورت می‌توانیم او را یک معلم بدانیم.»^۱

در حالی که رشد قارچ گونه آموزشگاه‌ها، مدارس غیرانتفاعی و کتاب‌های آموزشی و کمک آموزشی، آموزش را از انحصار مدرسه خارج کرده است اما نقش معلم به عنوان رابط بین پیام آموزشی و دانش آموز همچنان محفوظ و مهم باقی مانده است. علاوه بر این، توجه خانواده‌ها به تربیت و تحصیل فرزندانشان و گسترش وسایل ارتباطی باعث شده است میزان هوش، اطلاعات و آموخته‌های جوانان نسبت به گذشته قبل رشد قابل توجهی داشته باشد. در عین حال، اگرچه مراکز انتشار و مطالب درسی بسیارند، آموزش و پرورش گسترده‌ترین شبکه آموزشی در کشور به حساب می‌آید.

تحولات آموزشی سال‌های اخیر، آموزش و پرورش را بر آن داشته است تا به اصلاح و ارتقای محتوای کتاب‌های درسی و به دنبال آن تغییرات اساسی در شیوه‌های آموزش و فنون تدریس بپردازد. یکی از دروس مورد توجه، درس تاریخ می‌باشد. آموزش تاریخ به شیوه صحیح، زیربنای تمامی رشته‌های

زبیده انصاری

دبیر تاریخ شهر تهران

چند نکته درباره تدریس تاریخ

دیگر است زیرا باعث تقویت هویت ملی و دینی گردیده و جوانان را برای خدمت به وطن و مردم خویش ترغیب می نماید. در این مقاله سعی شده راهبردها و فنون تدریس در این رشته در اختیار همکاران محترم قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: تدریس تاریخ، تاریخ، معلم، فرایند تدریس

نقش معلم در فرایند تدریس

معلمی هنر است و هر معلم با توجه به امکانات و شرایط و ابزاری که در اختیار دارد، از روش یا روش‌هایی برای تدریس استفاده می کند. قبل از هر چیز معلم باید: به موضوع تدریس کاملاً مسلط باشد؛ با روش‌های مختلف تدریس آشنا باشد؛ با اشتیاق موضوع درس را جذاب کند؛ قادر به تحریک قدرت تفکر دانش‌آموزان باشد؛ سؤال‌های مؤثری را تدوین و طرح کند؛ طرح درس و برنامه‌ریزی داشته باشد؛ دانش‌آموزان را از اهداف و انتظاراتش آگاه سازد؛ همواره از تجربه‌های همکارانش بهره‌مند گردد و درباره موضوع درس به‌خوبی اندیشه کند.^۲

درس را چگونه آغاز کنیم؟

درس را با توضیح مفاهیم، اطلاعات و ایده‌های مرتبط با موضوع درس آغاز کنیم. توضیح دادن یکی از ابزارهای مهم در تدریس تاریخ است. روش مناسب برای توضیح عبارت است از: معلم باید مفاهیم اساسی و نکته‌های کلیدی درس را مشخص کند، از صدا و بیان غیرکلامی استفاده مؤثر نماید و بین ایده‌ها و نکته‌های کلیدی درس پیوند و توالی مناسب به‌وجود آورد.

توضیح دادن در توانمندسازی دانش‌آموزان نقش مهمی ایفا می کند. توضیح دادن معلم همانند یک داربست پیرامون یک ساختمان است؛ یعنی ابتدا نقش حمایتی دارد و سپس به تدریج کنار

گذاشته می شود. به همین ترتیب زمانی که دانش‌آموزان شروع به درک مطلب می کنند، دیگر به کمک بیرونی نیاز ندارند. روشنی و درستی، تأکید و علاقه، استفاده از مثال‌ها و سازماندهی از عوامل توضیح دادن به‌شمار می آیند؛ عواملی که با یادگیری دانش‌آموزان ارتباط دارد.^۳

باید با طرح سؤال‌های تفکر برانگیز تا جایی که ممکن است دانش‌آموزان را با موضوع درس درگیر و آن‌ها را تشویق کنیم که آنچه را قبلاً راجع به موضوع آموخته‌اند به یاد آورند و بین تجربه‌های گذشته و یادگیری جدید ارتباط برقرار کنند. زمانی که تشخیص دادیم دانش‌آموزان روی موضوع درس متمرکز شده و مشتاقانه منتظر ورود به بحث اصلی هستند، با استفاده از روش‌های گوناگون برای تدریس دانش، مهارت‌ها و نگرش‌ها استفاده کنیم و در صورت لزوم از وسایل کمک آموزش مانند: فیلم، نقشه‌های تاریخی، سکه‌ها و ... استفاده کنیم.

روش‌های تدریس تاریخ

انواع روش‌های تدریس که تقریباً در تمام نظام‌های آموزشی دنیا به‌کار گرفته می شود عبارت‌اند از: روش ایفای نقش، روش جمع‌افزایی، گردش علمی، بحث‌گروهی، داستان‌گویی، پرسش و پاسخ، و روش طرح این سؤال: اگر من به جای ... بودم چه می کردم؟ (درباره توضیح شخصیت‌های تاریخی) و در کنار همه این روش‌ها توضیح دادن مناسب.

کاربرد این روش‌ها ممکن است برای بعضی دروس قابل اجرا و برای بعضی دیگر کارایی لازم را نداشته باشد. شاید لازم باشد معلم با به‌کارگیری توأم چند روش، شیوه جدیدی ابداع کند. در هر صورت این امر بسته به معلم است. درس تاریخ اگر با ابتکار عمل و قدرت بیان معلم همراه نباشد خسته کننده خواهد بود و دانش‌آموزان را از مشارکت در فرایند تدریس خارج می کند. از میان روش‌های

فوق برخی در تدریس تاریخ مفیدترند، از جمله:

● روش ایفای نقش (نمایش، نمایشنامه)

در این روش، فراگیر موضوعی را با افرادی به‌صورت نمایش اجرا می کند، دبیر از دانش‌آموزانی که از استعداد هنری بالاتری برخوردارند برای ایفای نقش استفاده می کند. بعد از پایان نمایش دبیر با طرح سؤال‌هایی مناسب، دانش‌آموزان را دوباره با محتوای درس درگیر می کند و آن‌ها را تا سطوح تجزیه و تحلیل و ارزشیابی حیطه شناختی پیش می برد.

این روش در درس تاریخ، روش مناسبی است و باعث تحرک و تنوع کلاس می شود و تداعی معانی را در شاگردان تقویت می کند. البته این روش مستلزم امکانات و صرف دقت است.^۴

● روش جمع‌افزایی

در این روش افراد کلاس به چهار یا پنج گروه تقسیم می شوند. (بستگی به تعداد دانش‌آموزان دارد) هر گروه یک سرگروه انتخاب می کند و سرگروه مسئولیت گزارش‌دهی و خلاصه‌گویی را به‌عهده می گیرد.

اگرچه گروه‌ها در مرحله تطبیق خود با این روش دچار معضلاتی می شوند اما نتایج مفیدی به‌همراه دارد از جمله اینکه: آموزش از حالت فردی به‌صورت تعامل کلی درمی آید، تداوم در آموزش و یادگیری به‌وجود می آید، انگیزه بالا می رود و منجر به تقویت ذهن فلسفی می شود. علاوه بر این‌ها این روش باعث تقویت رفتار اجتماعی دانش‌آموزان نیز می گردد مانند: وحدت آموزشی، وفاق اجتماعی، حس مسئولیت و تعهد در قبال گروه، تقویت بیان، قضاوت، فرصت بیان عقیده، احترام به نظر دیگران، انعطاف‌پذیری، توان نقد معلم توسط دانش‌آموزان و مشاهده زوایای بحث از دید آنان.

● روش گردش علمی

آنچه مسلم است دانش‌آموزان مدارس

توضیح دادن در توانمندسازی

دانش‌آموزان نقش مهمی ایفا

می‌کند. توضیح دادن معلم

همانند یک داربست پیرامون

یک ساختمان است؛ یعنی

ابتدا نقش حمایتی دارد و

سپس به تدریج کنار گذاشته

می‌شود

● نمایش فیلم

در این روش می‌توان از آرشیو فیلم‌های مستند و یا فیلم‌های داستانی و تاریخی کمک گرفت. در نظرسنجی از دانش‌آموزان رشته ریاضی و تجربی نسبت به موضوع و روش تدریس تاریخ معاصر، اکثریت، تغییر محتوای کتاب به دلیل تکرار در مقاطع تحصیلی سال‌های قبل را لازم می‌دانستند و همین افراد در شیوه تدریس نمایش قطعه فیلم‌های کوتاه یا مستند از رویدادهای تاریخ معاصر را مؤثرتر از روش سخنرانی می‌دانستند.

● دعوت از اساتید و متخصصان موضوع‌های

تاریخی

استفاده از این مورد جایگاه درس تاریخ را به‌عنوان یک موضوع مهم ارتقا می‌بخشد. مثلاً در بحث باستان‌شناسی، دعوت از یک کارشناس ارشد یا استاد دانشگاه، علاقه دانش‌آموزان را نسبت به موضوع دو چندان می‌نماید. همچنین استفاده از وسایل کمک آموزشی مثل کتاب‌ها، سکه‌ها، نقشه‌های تاریخی، اسناد و عکس‌ها نیز قابل توجه می‌باشد.

طرح انواع پرسش و تأثیر آن بر آموزش تاریخ

مطرح کردن پرسش‌ها یا تکالیفی در رابطه با موضوع درس تاریخ که انجام آن مستلزم فکر کردن باشد، نیز می‌تواند به امر آموزش تاریخ کمک کند. دبیر باید به هنگام تدریس از فنونی بهره گیرد که توجه، دقت و مشارکت را دربرداشته باشد.^۷ نحوه پرسش کردن نیز باید به گونه‌ای باشد که تفکر دانش‌آموز را برانگیزد. این پرسش‌ها به ۳ صورت مطرح می‌شود:

۱. پرسش‌های حفظی یا «واقعیت‌یاب» که جواب آن‌ها معمولاً کوتاه و با استفاده از حافظه است.

۲. پرسش‌های سطح بالا یا «علت‌یاب» که مستلزم استدلال، استنباط و تفکر است.

۳. پرسش‌های مربوط به نظرها و

دبیرستان‌ها نسبت به همسالان خود در سال‌های گذشته بالغ‌تر، پخته‌تر و داناترند و گیرایی آن‌ها بسیار بالاتر از حد تصور است. استفاده از موزه‌ها، پارک‌های ملی، بناهای تاریخی و مکان‌های باستانی از جمله مکان‌هایی است که در روش گردش علمی مورد توجه و مراجعه هستند. تکمیل فرایند تدریس از مدرسه تا دانشگاه از این طریق امکان‌پذیر است. تبدیل این مکان‌ها به محیطی آموزشی سبب می‌شود بینش فراگیران نسبت به رویدادهای تاریخی عمیق‌تر و ارتباط بین محیط آموزشی و محیط اجتماعی محقق گردد.

● مزایای این روش

«امکان ارتباط با پدیده‌ها و مکان‌ها به فراگیران داده می‌شود. فرایند پایدار یادگیری در این روش بسیار بالاتر است. بین آموزش‌های مدرسه‌ای با محیط اجتماعی ارتباط ایجاد می‌شود.»^۸

● روش بحث گروهی

در صورتی که دقت کافی و برنامه‌ریزی صحیح اعمال شود، این روش در تعلیم تاریخ مفید خواهد بود. در این روش معلم نقش هدایتگر را دارد. برنامه باید از قبل توسط معلم طرح و سؤال‌ها آماده شود، بین اعضای گروه نیز باید ارتباط صحیح برقرار شود. این روش عامل مهمی در فعال کردن فراگیران است، افراد در باورها و تجربه‌های یکدیگر سهیم می‌شوند. افراد فرصت ارزیابی خود را دارند. افراد کم‌رو فرصت ابراز وجود پیدا می‌کنند. این روش عامل مهمی در تقویت استدلال، قضاوت و بالا بردن سطح اندیشیدن است. قدرت و تسلط کلامی دانش‌آموزان را بالا می‌برد. در این روش باید فراگیران آمادگی لازم را داشته باشند (درس پیش مطالعه شده باشد و فراتر از محدوده کتاب اطلاعات عرضه گردد)، کلاس باید از جمعیتی بین ۶ تا ۲۰ نفر برخوردار باشد. نه بیشتر زیرا روشی مشکل و زمان‌گیر است.^۶

**باید با طرح سؤال‌های تفکر
برانگیز تا جایی که ممکن است
دانش‌آموزان را با موضوع درس
درگیر و آن‌ها را تشویق کنیم
که آنچه را قبلاً راجع به موضوع
آموخته‌اند به یاد آورند و بین
تجربه‌های گذشته و یادگیری
جدید ارتباط برقرار کنند**

دیدگاه‌های شخصی، طرح پرسش‌ها و مسائلی که از طریق آن دانش‌آموز عقیده‌ای را بیان و از آن دفاع می‌کند.

در پرسش درس تاریخ سؤال‌هایی باید مطرح شود که قدرت تفکر را برانگیزد و بیشتر سؤال‌های تشریحی پرسیده شود. طرح سؤال‌هایی که از دانش‌آموز خواسته شود نظر خود را بگوید بیشتر مؤثر است. پرسش‌ها به هر صورتی که مطرح شود، معلم باید پاسخ‌های دانش‌آموزان را بررسی کند و آن‌ها را برانگیزاند و راهنمایی کند، صحت یا کفایت پاسخ‌ها را مشخص کند، در مقابل پاسخ‌های صحیح و غلط واکنش نشان دهد و از طریق سؤال‌های اضافی و مرتبط با موضوع درس سرنخ‌هایی برای پاسخ درست در اختیار دانش‌آموز قرار دهد.^۸

در پرسش کردن وجه دیگری نیز وجود دارد: اینکه دانش‌آموزان پرسش‌های خود انگیزه‌ای مطرح می‌کنند که باعث غافلگیری معلم می‌شود. در مقابل این پرسش‌ها باید همواره آماده بود. باید بر کمبود دانش خود از راه‌های گوناگون غلبه کرد. این راه‌ها عبارت‌اند از: صادقانه برخورد کردن - معلم بگوید در این باره چیزی نمی‌داند و بگوید ممکن است از افراد دیگر کمک بگیرد، کسانی که درباره موضوع مورد تدریس تخصص دارند یا از مراکز دانشگاهی، اینترنت و ... گاهی می‌تواند با مشارکت دانش‌آموزان پاسخ صحیح را پیدا کند.^۹

مطالعه، شرکت در سمینارها، همایش‌ها، دوره‌های ضمن خدمت و سخنرانی‌ها نیز بسیار مفیدند. در هر صورت یادگیری نحوه غلبه بر این مشکل و مستلزم توسعه راهبردهای از عهده بر آمدن است.

موانع تحقق شیوه‌های تدریس

بعضی معلمان در برابر تغییر شیوه تدریس و روش آموزشی مقاومت می‌کنند، زیرا معتقدند که وظیفه خود را به‌خوبی انجام می‌دهند و نیازی به تغییر

نمی‌بینند، در حالی که این افراد، در واقع، دانش و مهارت کافی برای ایجاد تغییر را ندارند.

بعضی از معلمان نسبت به تغییر روش آموزشی بی‌اعتمادند و معتقدند این روش‌ها نقشی در بهبود کیفیت آموزش یا زندگی دانش‌آموز ندارد. به این معلمان باید نشان داد که تغییر در روش آموزش به یادگیری هر چه بهتر دانش‌آموزان کمک می‌کند.

عده‌ای نیز از خطا کردن و لغزش‌های شیوه‌های آموزشی و روند تدریس بیم دارند. در این موارد مسئولان آموزشی باید به هنگام خطای معلم او را سرزنش نکنند و به معلمان فرصت دهند تا دوره آزمایش و خطا را پشت سر بگذارند.

معلمان نیز باید به منظور بالا بردن مهارت خود نه فقط موفقیت‌ها بلکه شکست‌های خود را نیز مهم بدانند و در این باره با دیگران به مبادله اطلاعات بپردازند.^{۱۰}

کوتاه بودن زمان تدریس (ساعت در هفته)، بالا بودن شمار دانش‌آموزان، عدم وجود فضای مناسب، طراحی نیمکت‌های دانش‌آموزان، نبود وسایل کمک آموزشی در برخی از روش‌ها، برخی موانع موجود بر سر راه تحقق شیوه‌های نوین تدریس می‌باشند.

پیشنهادهای

پیشنهاد می‌شود موضوعی به نام «تاریخ علم» در مباحث تاریخی مقاطع مختلف گنجانده شود. در زمان تدریس تاریخ پیوستگی آن با سایر درس‌ها حفظ و توسط معلم موضوع‌های علوم انسانی مثل جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، دین و مرتبط با تاریخ بیان شود و نوعی وفاق بین این رشته‌ها به وجود آید. بین دانشکده‌های تربیت معلم و مراکز برنامه‌ریزی درسی ارتباطی مستحکم ایجاد شود. به معلمان آموزش کافی داده شود تا روش‌های تدریس و همچنین اندیشه‌های

خود را در این مورد تغییر دهند. هر انگیزه مخالفی را در این مسیر باید برطرف کرد و از آن‌ها برای دستیابی به این هدف حمایت نمود.

معلمان باید مهارت‌های خود را از طریق مطالعه، دوره‌های کارآموزی قبل خدمت و ضمن خدمت ارتقا دهند. برنامه‌های آموزشی ضمن خدمت معلمان تاریخ باید براساس نیازهای این درس برنامه‌ریزی شود. توجه به بازنگری و اصلاح موضوعات درسی تاریخ معاصر، افزودن مطالب غیر تکراری و قسمتی از تاریخ تحولات فکری در اروپا لازم به نظر می‌رسد.

معلمان تاریخ باید بر اساس معیارهای اصولی انتخاب شوند. معلم تاریخ را باید با مهارت‌های ارتباطی، کلامی و نوشتاری آشنا کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. کنفوسیوس (۴۷۹-۵۵۱ پیش از میلاد) فیلسوف و معلم چینی است. اندیشه‌های او، عدالت و صلح را تشویق می‌کند. اصول اخلاقی و اجتماعی‌ای که او تدریس می‌کرد، تأثیر زیادی بر نحوه تفکر مردم چین داشت.
۲. هورن. هلن/ براون. سالی. ترجمه سید مادمح خاکسار. پانصد نکته برای بهبود مدارس. چاپ اول ۱۳۸۳. خ صص ۱۱۳-۱۱۱
۳. کنراد راگ. ادوارد/ براون. جرج. ترجمه دکتر علی‌رضا کیامنش- کامران گنجی. سنجش و یادگیری در دبیرستان. انتشارات رشد. چاپ اول ۱۳۸۳. خ صص ۴۱-۴۰ و ۸۳
۴. حنیفر. حسین. نگاهی دوباره به روش‌ها و فنون تدریس. انتشارات بوستان کتاب. چاپ دوم ۱۳۸۲. خ صص ۱۶۸-۱۶۷
۵. حنیفر. همان. ص ۱۷۰
۶. همان. خ صص ۱۷۲-۱۷۱
۷. همان. ص ۷۰
۸. آندرسون. لورین دبلیو. ترجمه دکتر محمد امینی. افزایش اثربخشی معلمان در فرایند تدریس. انتشارات مدرسه. چاپ چهاردهم ۱۳۸۴. خ صص ۹۷-۹۸
۹. کنراد راگ. ادوارد/ براون. جرج. ترجمه دکتر علی‌رضا کیامنش- کامران گنجی. سنجش و یادگیری در دبیرستان. انتشارات رشد. چاپ اول ۱۳۸۳. ص ۱۰۷
۱۰. آندرسون. همان، صص ۷۵-۷

درس تاریخ اگر با ابتکار عمل و قدرت بیان معلم همراه

نباشد خسته کننده خواهد بود و دانش‌آموزان را از مشارکت در

فرایند تدریس خارج می‌کند

